

OLIY TA'LIM MUASSASALARI TALABALARIDA IJTIMOIIY KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISHNING TENDENSIYALARI

Ibroximov M.A.

Namangan davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Tayanch so'zlar: bo'lajak o'qituvchi, talabalar, yosh mutaxassislar, ijtimoiy kompetentlik, rivojlantirish, ta'lim-tarbiya.

Ключевые слова: будущий учитель, студенты, молодые специалисты, социальная компетентность, развитие, образование-воспитание.

Key words: future teacher, students, young professionals, social competence, development, education-training.

РЕЗЮМЕ:

Oliy ta'lim muassasalari talabalarining o'z salohiyatini namoyon qilishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish va ularning bo'lajak mutaxassis sifatida ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy-huquqiy, ma'naviy, ma'rifiy, madaniy jihatdan kamolga yetishi borasida qator ustuvor vazifalarning amalga oshirilishi to'g'risida fikrlar qayd etilgan. Xususan, talabalarining ijtimoiy kompetentligini rivojlantirishda ta'lim sifatini yuksaltirish ijtimoiy jamiyatning dolzarb masalalaridan sanaladi. Mazkur maqolada muammoning mohiyati bilan bog'liq turli manbalar talqini tahlil etilgan. Ijtimoiy-iqtisodiy hayotimizda amalga oshirilayotgan jadal va tub o'zgarishlar natijasida bo'lajak pedagog kadrlarga bo'lgan talabning ortib borayotgani bilan bog'liq tavsiflar aks ettirilgan.

РЕЗЮМЕ:

Зафиксированы мышления о необходимых условиях для проявления студентами высших учебных заведений своего потенциала и выполнения ряда приоритетных задач с точки зрения их социально-экономической, политико-правовой, духовной, образовательной и культурной зрелости как будущих специалистов. В частности, повышение качества образования в сфере развития социальной компетентности учащихся считается одной из актуальных проблем социального общества. В данной статье анализируются интерпретации различных источников, связанных с сутью проблемы. Отражены характеристики, связанные с возрастающей потребностью в будущих педагогических кадрах в результате быстрых и радикальных изменений в нашей социально-экономической жизни.

SUMMARY:

To create the necessary conditions for the students of higher education institutions to show their potential and to fulfill a number of priority tasks in terms of their socio-economic, political-legal, spiritual, educational, and cultural maturity as future specialists, opinions about its increase have been recorded. In particular, improving the quality of education in the development of social competence of students is considered one of the urgent issues of social society. This article analyzes the interpretation of various sources related to the essence of the problem. Descriptions related to

the increasing demand for future pedagogic personnel as a result of rapid and radical changes in our socio-economic life are reflected.

Oliy ta'lim muassasalari talabalarida ijtimoiy kompetentlikni rivojlantirishning metodikasini takomillashtirish muammosi mavjud. Pedagogik jarayonni boshqarish ijtimoiy boshqaruvning ajralmas qismi bo'lib, uni takomillashtirish ta'limning dolzarb muammosi hisoblanadi. Shu bois oliy ta'lim muassasalarining rahbarlari va tashkilotchilari hamda pedagogika fani sohasida xizmat qilayotgan olimlar va ilmiy xodimlarning doimiy diqqat e'tiboridagi dolzarb masaladir. Talabalarda ijtimoiy kompetentlikni rivojlantirishning metodikasini takomillashtirish, oliy ta'lim muassasalarining faoliyatini samarali, oqilona tashkil qilish, har bir rahbar va pedagoglarining o'z burchlarini sifatli bajarishi, o'quv tarbiya ishlari samarasiga, kelajakda amalga oshiriladigan ishlarning aniq-ravshanligiga, vazifalarning to'g'ri taqsimlanishiga va ijtimoiy kompetentlik bo'yicha ta'lim-tarbiya ishini mohirlik bilan bir-biriga muvofiqlashtirib olib borilishiga bog'liq.

Yangi O'zbekistonning 2022-2026 yillarga mo'ljallangan Taraqqiyot strategiyasining ishlab chiqilishi va keng jamoatchilik muhokamasiga qo'yilishi, "Harakatlar strategiyasidan – Taraqqiyot strategiyasi sari" [1] tamoyilining ilgari surilgani, keyingi besh yillikda mamlakatimizda amalga oshiriladigan islohotlarning zarur siyosiy-huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy va ilmiy-ma'rifiy asoslari belgilangani muhim ahamiyatga ega. Xususan, fuqarolarning ijtimoiy madaniy huquqlarini ta'minlashning noyob tizimi yaratildi. "Obod qishloq", "Obod mahalla", "Yoshlar – kelajagimiz", "Besh muhim tashabbus" kabi 20 dan ortiq davlat ijtimoiy dasturlari va konsepsiyalari amalga oshirilgan. Ta'kidlanganidek, talabalar ijtimoiy kompetentligini rivojlantirish jarayoni bevosita Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasida ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy omillar bilan birga, ma'naviy va ma'rifiy sohalarda amalga oshirilayotgan islohotlarga bog'liq.

Oliy ta'lim muassasalari talabalarining ijtimoiy kompetentligini rivojlantirish umumiy pedagogik jarayonning eng muhim va ahamiyatli bo'g'inlaridan sanaladi. Talabalarining ijtimoiy kompetentligini rivojlantirish natijasida ular jamiyatdagi turli siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy vaziyatlarni to'g'ri tahlil qila bilish va boshqarish, bugungi kun hamda kelajak uchun ko'nikmaga ega bo'ladilar. Talabaning jamiyat hayotiga integratsiyasi bir qator ehtiyojlar, siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy muhit va talablar bilan bog'liq bo'ladi. Jamiyatda mavjud kasbiy ehtiyojlar, muammolar, talablar va imkoniyatlarga nisbatan talabalar tafakkurini mos rivojlantirish ta'lim muassasasidagi talabalarining ijtimoiy kompetentligini rivojlantirishning bosh vazifasi hisoblanadi.

Pedagogik ilm nazariyasi va amaliyoti nuqtayi nazaridan talabalarning ijtimoiy kompetentligini rivojlantirishning yaxlit pedagogik andozasi ishlab chiqilmaganligi, uni ta'minlashning maxsus shakllari, vositalari va usullari ishlanmaganligi, tartibga solinmaganligi hamda joriy etilmaganligi, biroq maxsus ravishda talabalarning ta'lim-tarbiya tizimiga yo'naltirilgan mazkur shakllar, vositalar va usullarsiz samarali o'quv tarbiyaviy jarayonni tashkil etib bo'lmaganligi aniqlandi. Ushbu oliy ta'lim muassasalarida o'qituvchilar tayyorlash jarayonini tashkil etish, fanlarni o'qitish, malakaviy pedagogik amaliyot holatini tahlil etish kabi ilmiy-tadqiqotlarda bo'lajak o'qituvchilarda ijtimoiy kompetentlikni rivojlantirishning metodikasini takomillashtirish imkoniyatlari yetarlicha yoritilmagan, bu esa mazkur muammoni tadqiq etish zaruratini taqozo etadi. Ilmiy-texnik taraqqiyot talablaridan kelib chiqqan holda bo'lajak o'qituvchilarda ijtimoiy kompetentlikni rivojlantirishning metodologik va ilmiy-metodik asoslari, tamoyillari, pedagogik shart-sharoitlarini aniqlash, ijtimoiy kompetentlikni rivojlantirishning metodikasini takomillashtirish hamda amaliyotga tatbiq etish zaruriyati tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi.

Pedagogikadagi kompetentli yondashuv va ijtimoiy kompetentlikni rivojlantirish muammosi ko'plab tadqiqotchilarning ilmiy ishlarida turli yo'nalishlarda talqin qilingan. Bo'lajak o'qituvchilarning ijtimoiy fikrlashi, mustaqilligi, faollik hamda ijodkorliklarining rivojlanib borishi, dunyoqarashlarining kengayib borishi, o'z-o'zini nazorat qilish va tarbiyalashga bo'lgan ehtiyojlarining shakllanishi bilan xarakterlanadi. Ilmiy texnik taraqqiyotning innovatsion rivojlanishi, bilimlarning tezlik bilan yangilanishi bo'lajak mutaxassislarining zamonaviy sharoitlarga tez moslashishi hamda o'quv-bilish motivlarini egallashlariga intilishini talab etadi. Bu esa bo'lajak o'qituvchilarni mustaqil izlanishga, kasbiy muammolarni mustaqil yechish bilan birga ijtimoiy kompetentlikni rivojlantirish zaruriyatini tug'diradi. Shuning uchun ham, bugungi kunda ijtimoiy faol bo'lgan mutaxassislarni tayyorlash jarayoni uzluksiz ta'lim tizimining eng asosiy vazifalaridan bo'lib, bunda ijtimoiy kompetentli yondashuv asosida bo'lajak o'qituvchilarning ijtimoiy kompetentligini rivojlantirish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Ijtimoiy kompetentlik juda keng tushuncha bo'lib, ijtimoiylashuv milliy xarakterga ega bo'lgan falsafiy, pedagogik-psixologik va sotsiologik hodisalarni ham qamrab oladi. Shu boisdan, ijtimoiylashuvning o'rganilishi ko'p xollarda shaxs shakllanishi masalalari ichida ko'rib chiqiladi. Ijtimoiylashuv jarayonini pedagogik nuqtayi nazardan ko'rib chiqqan tadqiqotlar kam sonli hisoblanadi, ammo shaxs shakllanishining pedagogik aspektlariga oid ko'lab tadqiqotlar bor.

Mamlakatimiz ta'lim tizimida shaxs, shaxs va jamiyat taraqqiyoti, shaxs xususiyatlari, layoqatlarining jamiyat taraqqiyotidagi tarixiy ahamiyati hamda shaxs va jamiyat munosabatlari masalalari, shu jumladan shaxsni shakllantirish jarayonining falsafiy, siyosiy, sotsiologik, tarixiy, milliy, shu jumladan pedagogik aspektlari o'rganildi. Jumladan, o'zbek olimlaridan U.Mahkamov, Sh.Olimov, N.Ortiqov, N.Egamberdiyeva, M.Quronov, Q.Quronboyev tadqiqotlarida shaxs shakllanishining ijtimoiy, sotsiologik va pedagogik masalalar atroficha tadqiq etilgan [5]. Shuningdek, ijtimoiy tarbiya masalalari milliy g'urur, milliy o'zlikni anglash, milliy istiqlol g'oyasi va milliy mafkura kabi masalalar doirasida M.Quronov, N.M.Egamberdiyeva, Z.Qurbonniyozova, K.Quronboyev, M.Quronboyev, Sh.Sodiqova, F.Mustafayeva, N.G.Gulamovalar tomonidan o'rganildi [5].

Mustaqil davlatlar hamdo'stligi mamlakatlari olimlaridan L.V.Andropova, I.V.Grishina, E.F.Zeyer, I.A.Zimnyaya, M.I.Lukyanova, S.N.Mironenko, V.A.Slasteninar tomonidan bo'lajak maktab o'qituvchilarini pedagogik faoliyatga tayyorgarlashda kasbiy kompetentligini shakllantirish, ta'lim natijalarining yangi paradigmasida asosiy kompetensiyalarning o'rni [4], ularni diagnostika faoliyatiga tayyorlash va ta'lim mazmunini integratsiyalash orqali bo'lajak o'qituvchining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish kabi ilmiy-tadqiqotlar olib borilgan. Shuningdek, kasbiy ta'lim o'qituvchilarida kasbiy kompetentlikni shakllantirish va rivojlantirishda pedagogik texnologiyalarni qo'llash, professional-pedagogik tayyorlash samaradorligini oshirish texnologiyalarini takomillashtirish masalalari bo'yicha tadqiqotlar amalga oshirgan.

Xorijiy mamlakatlarning tadqiqotchi olimlaridan D.Gvin, K.Kamiron, M.Shamiyer va J.Xemeleyenlarning ilmiy izlanishlarida yoshlar ijtimoiylashuvining pedagogik konsepsiyasi va amaliy xususiyatlari yoritilgan [3]. Ta'limda ijodkorlik, kompetentlik, pedagoglarning kasbiy salohiyatini rivojlantirish, professional-pedagogik yetuklik muammolari, pedagogik dasturiy vositalardan foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish hamda rivojlantirishni nazariy va amaliy asoslash kabi masalalar B.Blum va Radha Mohan kabi olimlar tomonidan tadqiqotlar olib borilgan [6].

Ijtimoiylashuvning qator mexanizmlari mavjud bo'lib, ulardan: ana'naviy mexanizmi – oila va yaqin muhit orqali talabalarda ijtimoiy kompetentlikni rivojlantirish, faoliyat va muloqotda maqbul shart-sharoitlarni yaratish; institutsional mexanizm – ijtimoiy institutlar va ta'lim muassasalari tomonidan talabalarining ijtimoiy kompetentligini rivojlanishi uchun zaruriy imkoniyatlarni yaratish; shaxslararo mexanizm – talabalarni ijtimoiy aloqalar tizimiga jalb

etish, ularda muloqotlilik malakalarini rivojlantirish; refleksiv mexanizm – o‘z-o‘zini anglash, o‘z-o‘zini baholash, o‘z-o‘zini loyihalashni pedagogik qo‘llab-quvvatlash orqali individual ongni taraqqiy ettirish.

Subyekt ichki kechinmalarining ruhiyati asosida shakllanib, emotsional-irodaviy darajaga o‘tish, subyektiv dunyo miqyosidan borliqda, ya’ni aniq predmetlarni yaratish (ishlab chiqarish) va jarayonlarni vujudga keltirishda ifodalanishi ijtimoiy faollikdir. Individual resurslardan foydalanish ijtimoiy munosabatlar tizimida tashqi qo‘zg‘atuvchi tarzida namoyon bo‘ladi. Faol subyekt qabul qilingan ijtimoiy me‘yorlarga amal qilgan holda, faollik ifoda etsa, jamoatchilik tomonidan tezda e‘tirof etiladi. Jumladan, talabalar bilan ma‘rifiy tadbirlar o‘tkazishni rejalashtirishda, ular tomonidan faollikning qaysi turi rivojlantirilishi zarurligi inobatga olinadi. Inobatga olish esa chora-tadbirlarning mazmunini maqsadli boyitish uchun muhim sanaladi. Shu o‘rinda faollikning asosiy shakllarini sanab o‘tish zarur. Ular: jismoniy faollik; ijtimoiy faollik; siyosiy faollik; madaniy faollik; ijodiy faollik; dialogik faollik; kommunikativ faollik; intellektual faollik; idrok faolliigi; ongli faollik; tafakkur faolliigi; kognitiv faollik; ichki faollik va boshqalar.

Kompetentlik (lotincha, competence – layoqatli) tushunchasining lug‘aviy ma‘nosi bevosita “layoqatli, munosib bo‘lmoq, qobiliyat” [2] ma‘nolarini ifodalaydi. Faoliyatda nazariy bilimlardan samarali foydalanish, yuqori darajadagi kasbiy malaka, mahorat va iqtidorni namoyon eta olish mazmunini anglatadi. Shu o‘rinda kasbiy kompetentlik tushunchasiga ham to‘xtalib o‘tish joiz, bu – mutaxassisning o‘z kasbiy faoliyatini amalga oshirish jarayonida zarur bo‘lgan bilim, ko‘nikma va malakalarga egaligi va ulardan amaliyotda yuqori darajada foydalanishidir.

Yuqoridagi tahlillarga asoslangan xolda bo‘lajak o‘qituvchilarda ijtimoiy kompetentlikni rivojlantirishga quyidagicha ta‘rif beramiz:

Ijtimoiy kompetentlik bu – bo‘lajak mutaxassislarning o‘zlashtirgan bilimlari, ko‘nikmalari, malakalari, e‘tiqodi, motivlari, qadriyatli mo‘ljallari, ijtimoiy ta‘lim-tarbiyaviy ahamiyatga ega shaxsiy sifatlari va ijtimoiy kompetentlik faoliyatining amaliy tajribasiga mos holda “Inson – jamiyat – ma‘rifat” tizimida hatti-harakat qilish qobiliyatini belgilovchi integrativ fazilatdir, degan ta‘rifni berishimiz mumkin.

Ijtimoiy kompetentlik – keng qamrovli tushuncha bo‘lib, u talaba yoshlarning ta‘lim-tarbiya, ilm-fan sohasidagina emas, balki madaniyat, san‘at, siyosat, huquq kabi sohalarida ham talabalarning jamoaga, jamiyatga, inson hayotiga oid munosabatlarda harakatchanlik, ta‘sirchanlik, samaradorlik, jonbozlik ko‘rsatishini anglatadi. Shuningdek, aqliy zakovat, ruhiy, ma‘naviy kamolot,

insofu diyonat, muruvvat, mehr-oqibat – bular barchasi ma’rifatli, ma’naviyatli insonlarning asosiy fazilatlari sanaladi. Ana shu fazilatlarni yoshlarimizda shakllantirish bugungi kunning muhim vazifasidir.

Ta’kidlangan ta’rif talabalarning ijtimoiy jamiyat hayotiga integratsiyasi, ya’ni faol yashashi va ijtimoiylashuvini ta’minlovchi mezonlardir. Pedagogikada ijtimoiylashuv talabalarning ijtimoiy shakllanish jarayoni, ta’minlanishi, namoyon bo’lishi va natijalari bilan uzviy bog’liqdir. Binobarin, talabaarda ijtimoiy kompetentlikni rivojlantirishni ta’minlash muammosi kuyidagi sabablarga ko’ra dolzarblik kasb etadi: Talaba-yoshlar ijtimoiy kompetentligini rivojlantirishda oliy ta’lim muassasalarida pedagogikaning roli va ahamiyati kundun-kunga ortib borgani; talaba ijtimoiy kompetentligini rivojlantirishda pedagogik jarayon eng muhim va ahamiyatli bo’g’inlardan biriga aylangani; oliy ta’lim muassasalarida bo’lajak o’qituvchilarda ijtimoiy kompetentlikni rivojlantirish masalalari zamonaviy davrning dolzarb pedagogik talablardan biriga aylangani boisdir.

Ijtimoiy kompetentlik ijtimoiy muhitda shakllantiriladi. Ijtimoiy muhitsu ushbu maqsadni amalga oshirish murakkab jarayon hisoblanadi. Bo’lajak o’qituvchilarda ijtimoiy kompetentlikni rivojlantirishda talabalar ijtimoiylashuvning uzviy tarkibiy qismi sanaladi. Hozirgi globallashuv jarayonida intizomli, mas’uliyatli, sabr-bardoshli, diyonatli, vijdonli, iymonli, e’tiqodli, bag’rikeng, insonparvar, ijtimoiy faol va shu kabi oliyjanob fazilatlar egasi bo’lgan yoshlarga yashash uchun zarur bo’lgan barcha qulayliklarni vujudga keltirishga qodir bo’la oladilar. Yoshlarning ijtimoiy kompetentligi, deganda ularning ijtimoiy jarayonlarda ongli ravishda, mustaqil ishtirok etishlari, zarur bo’lganida, ijtimoiy munosabatlarni o’zgartirishga tashqaridan bo’ladigan bosimsiz ko’maklashishga intilishlari tushuniladi. Mas’uliyat ijtimoiylashuv jarayonida shaxsning yetukligini belgilovchi muhim ko’rsatkichlardan sanaladi. Ijtimoiylashuvning mas’uliyat hissiga bog’liq yo’nalishlaridan yana biri shaxsda shakllanadigan maqsad va ideallardir. Ular shaxsni kelajakni bashorat qilish, ertangi kunini tasavvur qilish va uzoq-yaqinga mo’ljallangan rejalarni amalga oshirishga tayyorligini ta’minlaydi. Maqsad va rejasiz inson ma’naviyatsiz pessimistdir. Bu maqsad doimo o’zining anglanganligi va shaxs real imkoniyatlariga bog’liqligi bilan xarakterlanadi. Ularning shakllanishi va ongda o’rnashishida ma’lum ma’noda ideal ham rol o’ynaydi.

Bo’lajak o’qituvchilarning ijtimoiy kompetentligini rivojlantirish metodikasini takomillashtirishda pedagogik faoliyat va nazorat muhitining o’zaro ta’sirlashuvi mexanizmlari quyidagi jarayonlarni o’z ichiga oladi:

